Publika arkeologiska insatser i form av metallsökning vid Gränsjö i Glanshammar, november 2023

Undersökningsrapport. Fynd från den yngre järnåldern och senare i åkermark.
Örebro Skävesund 3:1; Örebro Gränsjö 2:5.
Lst dnr 431-2315-2023. ÖLM dnr 2020.76.

Av Martin Rundkvist för Örebro Läns Museum, 13 december 2023.

ÖREBRO
LÄNS
MUSEUM

Innehållsförteckning

Bakgrund... 3
Syfte och frågeställningar.. 6
Sammanfattning av resultaten.. 6
Metod.. 7
Fynden... 10
Referenser... 11
Deltagare från Sveriges Metallsökarförening.............................. 12
Tack.. 12
Administrativa uppgifter.. 12
Fyndlista... 13
Fyndfoton... 14

Bakgrund

Gränsjö by är skriftligt belagd första gången 1467 (*gransio*) och den äldsta detaljerade kartan över ägorna är daterad 1687. Bytomten har legat still åtminstone sedan detta karteringstillfälle.

I Fornsök är två stenröjda ytor nordväst om dagens bebyggelse registrerade som *Övrig Kulturhistorisk Lämning* (L1981:2838). I registertexten uppges med tvekan att detta skulle vara bytomten kring 1790, fastän inventeraren inte sett några otvetydiga spår av bebyggelse där. Nedan återges ett utsnitt ut storskifteskartan från 1793 som visar att inventeraren missförstått kartan. Bytomten låg i själva verket kvar på 1687 års plats 1793 liksom idag: den rosa formationen mitt i bild.

Intill denna tvivelaktiga ÖKL finns en registrerad fornlämning (L1981:2454) som det också råder oklarhet om: en källa med tradition. Traditionen i fråga har inga äldre belägg. Enligt dagens markägare var det ett påhitt av en skämtsam äldre släkting till henne när fornminnesinventeringen kom förbi. I inventeringsboken står det "Vid inventeringstillfället 1981 kunde traditionen om offer i källan ej säkert bekräftas". Men på Lantmäteriets vanliga kartor står det idag "Grännsjö [!] offerkälla".

Allt som allt finns det bara en säkert belagd äldre lämning inom undersökningsområdet, och det är 1600-talets bytomt, som aldrig övergivits. Dess rektangulära form och indelning tyder på att den är utlagd enligt landskapslagens regler om laga läge, vilket kan ha inträffat när som helst mellan år 1200 och 1687, kartans årtal. Var byns bebyggelse stod på 1400-talet vid tiden för det första skriftliga belägget var före undersökningen okänt.

*

Örebro läns museum vill med denna undersökning fortsätta arbetet med att utforska Glanshammars sockens historia bortom skriftliga källor och kända fornlämningar. Museet vill stötta pågående forskning genom att ta fram nya fynd som kan bidra till breddad och fördjupad kunskap. Länsmuseet har som aktör inom den offentliga kulturmiljövården samarbetat sedan 2017 kring fältundersökningar med det organiserade ideella föreningslivet och den historieintresserade allmänheten. De publika arkeologiska insatserna i november 2023 kunde som tidigare genomföras tack vare ett gott samarbete med Länsstyrelsen i Örebro, markägarna och Sveriges Metallsökarförening.

Geometrisk karta 1687 — historiskakartor.lantmateriet.se

Storskifte 1793 — historiskakartor.lantmateriet.se

Fornsök 2023 — app.raa.se/open/fornsok

Syfte och frågeställningar

Skälet till att Länsmuseet ville bjuda in Metallsökarföreningen just till Gränsjö var som framgått inte några intressanta synliga lämningar. Ej heller fanns några anmärkningsvärda fynd från byns ägor. Det som lockade oss till platsen var i stället ett ortnamn: *Ullavi Sjön*, som det står på storskifteskartan. Det bevarar namnet på en kultplats från den yngre järnåldern helgad åt asaguden Ull. Var den låg är okänt, men Gränsjö är en av de bytomter som låg närmast sjöns strand innan den sänktes genom dikning och nästan utplånades. Dessutom verkar byns namn i sig själv bevara ett alternativt namn på sjön, där *grän-* förmodligen syftar på granskog. Det var en lovande plats, och vi blev inte besvikna.

Sammanfattning av resultaten

Jag ledde medlemmar av Sveriges Metallsökarförening i 276,5 persontimmars metallsökning på åkrarna norr och nordost om Gränsjö bytomt. Det motsvarar sju veckors heltidsarbete för en ensam detektorist. Detektoristerna sökte av en yta på 100 517 m^2 (d.v.s. 10,1 hektar) och tog fram ett mycket stort antal föremål, varav 26 som jag valde ut och tog hand om.

De daterar sig från tiden 400-1600 e.Kr. och har en funktionell karaktär som tyder på att det stått kontinuerlig bebyggelse på eller intill 1600-talets karterade bytomt i upp till tusen år. Den största och tätaste fyndklungan ligger mellan bytomten och närmaste vikingatida gravfält (L1981:2398), vilket bör visa på ett funktionellt samband. Vad kronologin beträffar kan man endast notera att alla tre folkvandringstida fynd ligger öster om bytomten, inget av dem norrut. Likadant med *mynt* från vikingatiden, fastän övriga föremål från denna tid ligger spridda.

Funktionellt sett behöver ingenting av det funna hänga ihop med någon kultplats. Vi är alltså inte klokare om Ullaviet nu än innan vi genomförde fältarbetet. Undersökningsytan omfattade heller inte några sådana lägen där offerplatser erfarenhetsmässigt verkar ha

placerats, d.v.s. sankmark, bevarad eller utdikad. Dessa har visat sig fyndfattiga på våra andra lokaler i länet.

För Fornminnesregistrets del innebär de nya resultaten att den historiska bytomten skall registreras som möjlig fornlämning, och den stora fyndklungan öster därom som fyndplats med ytutsträckning, en Övrig Kulturhistorisk Lämning.

Undersökningsområdet, fynden, bytomten och gravfältet

Metod

Vid Gränsjö arbetade vi med samma metoder som vid våra tidigare undersökningar i Glanshammar och Nora. Metallsökarföreningens mest aktiva medlemmar har medverkat i metodens utveckling och har vid det här laget stor vana vid hur arbetet skall gå till. De har till och med exporterat metoden till Polen vid ett samarbete med mina polska kollegor hösten 2022.

Fältförhållandena var goda men inte idealiska. Samtliga ytor var gräsbevuxna, men de var nyligen skördade eller klippta så att det gick ändå bra att få ner spolen i markytan. Vädret var bra, mulet med bara lite duggregn.

Med hjälp av hand-GPS och vimplar delade vi in ytan i rutor om 50 x 50 meter i koordinatnätet SWEREF 99 TM. Detektoristerna delade in sig i fyra grupper under varsin gruppchef, anvisades en ruta åt gången och höll själva reda på tiden de arbetat i respektive ruta. Den eftersträvade sökintensiteten var 7 persontimmar per ruta, d.v.s. 28 persontimmar per hektar. Den uppnådda intensiteten blev 27,5 persontimmar per hektar.

Jag gick runt kontinuerligt och klassificerade svårtolkade fynd. De som jag tillvaratog mättes in med hand-GPS. Deltagarna fick följande instruktioner för fyndhantering.

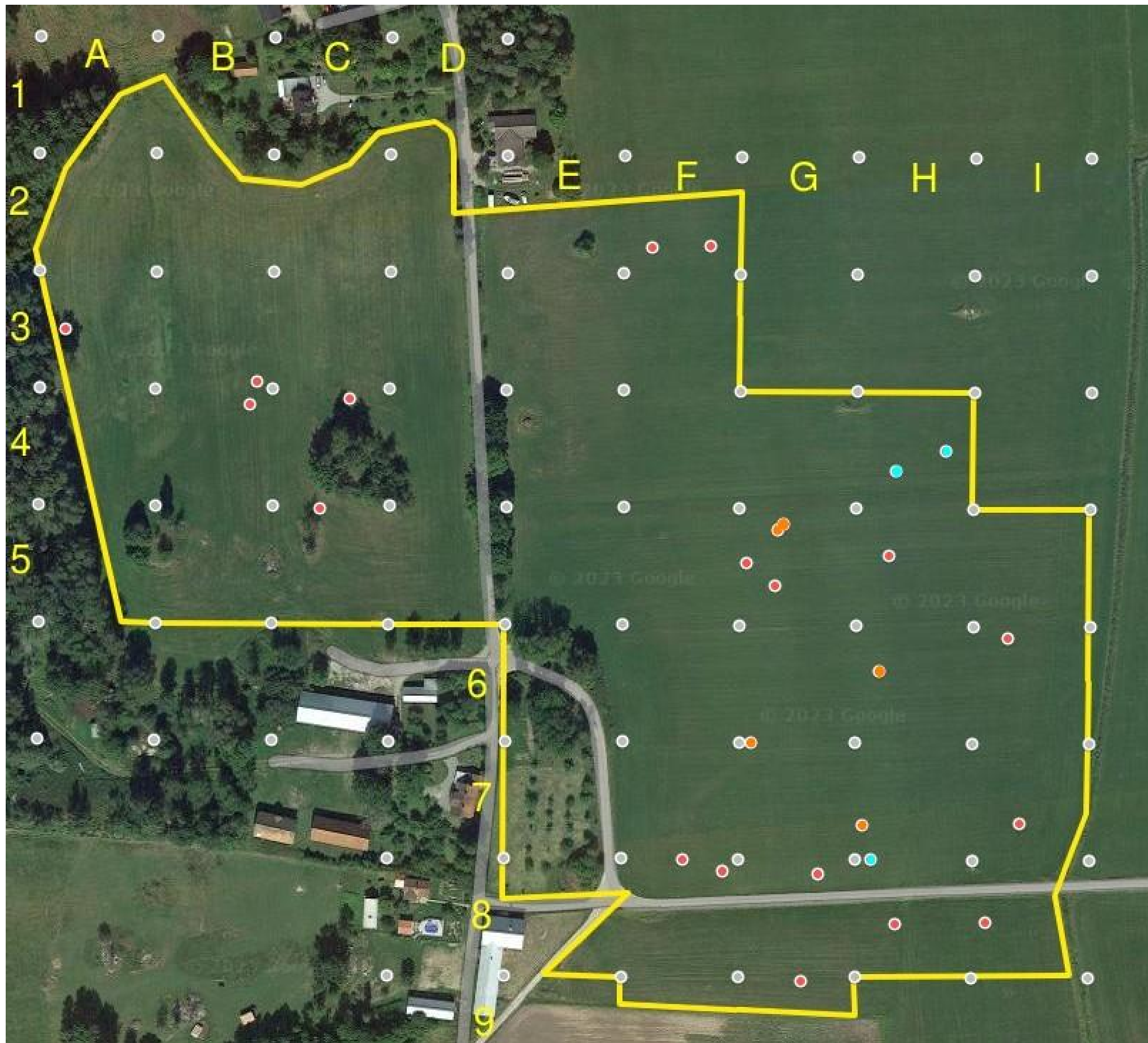
1. Gräv inte på järnsignaler. Varje järnföremål som ser dagsljuset innebär en risk att spräcka konserveringsbudgeten.
2. Daterbara föremål efter 1849. Ta upp, kasta i skrothink eller behåll dem.

3. Ädelmetall daterbar till 1600–1849. Mät in med GPS och ge fyndet till gruppchefen eller Rundkvist.
4. Övriga daterbara föremål 1600–1849. Detta inkluderar alla knappar, skospännen och kritpipor. Återbegraves på fläcken. Inga koordinater behövs.
5. Daterbara föremål före 1600. Mät in med GPS och ge fyndet till gruppchefen eller Rundkvist.
6. Odaterbara föremål. Fråga gruppchef eller Rundkvist om osäkerhet råder, återbegrav annars på fläcken.

	Rutor	**Tid pers-tim**	**Yta kvm**	**Fynd / timme / 10 000 kvm**	**Antal fynd**	**Gruppchef**
A1+A2	0.58	7	1458	0.0		Mats
A3	0.9	7	2250	0.6	1	Lars
A4	0.75	3.5	1875	0.0		Rogga
A5+B5	1.33	7	3325	0.0		Tias
B1+B2	1.1	7	2750	0.0		Mats
B3	1	8	2500	0.5	1	Lars
B4	1	7	2500	0.6	1	Rogga
C2	0.9	7	2250	0.0		Mats
C3	1	8	2500	0.0		Lars
C4	1	5	2500	0.8	1	Rogga
C5	1	7	2500	0.6	1	Tias
D2	0.75	5	1875	0.0		Mats
D3	1	6	2500	0.0		Lars
D4	1	6	2500	0.0		Rogga
D5	1	7	2500	0.0		Tias
E2	0.5	4	1250	0.0		Mats
E3	1	7	2500	0.0		Lars
E4	1	7	2500	0.0		Rogga
E5	1	7	2500	0.0		Tias
E6	0.2	2.5	500	0.0		Lars
E7	0.75	7	1875	0.0		Rogga
E8	0.58	3	1458	0.0		Tias
F2	0.66	5	1650	2.4	2	Mats
F3	1	3	2500	0.0		Rogga
F4	1	7	2500	0.0		Rogga
F5	1	7	2500	0.0		Tias
F6	1	6	2500	0.0		Tias
F7	1	7	2500	0.6	1	Mats
F8+F9	1.25	8	3125	0.4	1	Rogga
G4	1	7	2500	0.0		Tias
G5	1	8	2500	2.0	4	Tias

G6	1	7.5	2500	0.5	1	Lars
G7	1	7	2500	0.0		Mats
G8+G9	1.25	8	3125	0.8	2	Rogga
H4	1	6	2500	1.3	2	Mats
H5	1	7	2500	0.6	1	Mats
H6	1	8	2500	0.5	1	Lars
H7	1	7	2500	1.1	2	Mats
H8	1	7	2500	0.6	1	Rogga
I5	1	7	2500	0.0		Lars
I6	1	7	2500	0.6	1	Lars
I7	0.9	6	2250	0.7	1	Mats
I8	0.8	6	2000	0.8	1	Rogga
Summa	40.2	276.5	100517		26	

Lokal	**Fyndtäthet: tillvaratagna föremål per persontimme och hektar**
Hassle 2020	0,030
Husby 2021	0,010
Storsicke 2021	0,005
Hagaby-Skogsberg 2022	0,003
Södra Husby 2023	0,001
Gränsjö 2023	0,009

Rutindelning och fynd. Fynd från olika perioder är spridda över hela ytan, utom de tre äldsta, från folkvandringstiden (i ljusblått). De vikingatida mynten är markerade i orange.

Fynden

Om inte annat anges är alla fynden av oidentifierade kopparlegeringar.

Från folkvandringstiden 375-540 har vi tre fynd: huvudena från två korsformiga fibulor och en liten ring med tidens typiska proportioner. Ringen har ett ovanligt tvärsnitt: inte runt, inte hålkälat, utan T-format, liksom ringarna på tidiga ringsvärd. Sådana brukar dock vara gjutna i silver och betydligt mera noggrant arbetade. Så ringen från Gränsjö kommer förmodligen från ett beslag på ett mansbälte där man kunde knyta fast kniv, kam, eldstål och annat.

Från vendeltiden 540-790 har vi två fynd: en bit av ett litet likarmat spänne från periodens start och en bit av en armbygel från dess slut. Armbygeln är tjockast i ändarna och är prydd med rader av punsdekor, vilket placerar den i Ørsnes 1966 typ Q3b som är vanlig på Bornholm. Punsmotivet är en njurformad försänkning som inramar två små knoppar.

Från vikingatiden har vi 13 fynd. Fem är silvermynt, varav fyra dirham-fragment och ett komplett västeuropeiskt mynt. Tobias Bondesson och Yngve Karlsson har haft vänligheten att bestämma dem efter fotografier.

- F1. Abbasid. Kalif al-Mamun, 198-218 H. Troligen typ Eshragh #1138, Samarkand, 198 H /AD 814.
- F2. Samanid. Någon av kaliferna Ahmad, AD 892-942.
- F3. Abbasid. Kalif al-Wathiq billah, 227-232 H / AD 842-847.
- F4. Efter ca AD 820 men inte efter 946, myntort Madinat al-Salam, d.v.s. Baghdad.
- F5. Hoprullat komplett mynt troligen från Tyskland, utan omskrift, med ett likarmat kors och en rund knopp i varje korsvinkel — 16 mm i diameter och 1,05 g tungt. Kanske kring år 1000?

Från periodens start har vi fyra bitar av likarmade spännen tillhöriga den mycket vanliga Ljønes-typen, som tillverkades exempelvis i Birka. Från periodens slut två bitar av de vanliga betseldetaljerna, varav en med tre karakteristiska knoppar på öglans kant. Obekant datum mellan kanske 700 och 1200 har en liten dekorerad sländtrissa i bly.

En vackert graverad och noggrant utformad sak i kopparlegering med ett tjockt täckande lager av silver är svårbestämd både till ålder och funktion. Den ser definitivt islamisk ut, men är den vikingatida eller en senare produkt i gammal stil? Kanske till och med en modern souvenir? Kan det vara ett lock till en exklusiv oljelampa med hål för veken?

Av eftervikingatida datum är åtta fynd. En fingerring i silver med infattad ljusgrön glasbit är tidigmodern, troligen från tiden 1500-1699 (Lindahl 2003:181, nr 421. En liten remsölja hör till gruppen "cast copper-alloy single loop trapezoidal buckles with ornate outer edges" från tiden 1250-1400 (Whitehead 1996*,* kap. 2, nr 164). En hopvikt plåthylsa med ädelpatina kan vara en bit av en knivdoppsko från 1300-talet med två fina paralleller från Alvastra kloster (Rundkvist 2020). En klädesplomb i bly kommer sannolikt från en senmedeltida eller tidigmodern packe med importerat ylletyg. Framtida forskning kommer nog att kunna identifiera det välbevarade sigillavtrycket på ena sidan och avgöra packens ursprungsort.

Två långsmala spetsiga bjällror, den ena komplett och välbevarad med sicksackdekor, är kanske också senmedeltida. Vi hittade en likadan vid Husby i Glanshammar 2021 (Rundkvist 2021). En y-formad knivände i mässing som överfångsgjutits på tången till en bordskniv är från 14/1500-talen. Och till sist har vi ett låghaltigt och uselt bevarat 2-öresmynt från myntförsämringens konung Johan III (regn. 1570-92).

Referenser

Lindahl, Fritze. 2003. *Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe. 1000-1700-årene.* Köpenhamn.

Rundkvist, Martin. 2020. *Georadar och metallsökning i åkern intill Alvastra kloster. Rapport över forskningsundersökningar våren 2020.* [archive.org]

Rundkvist, Martin. 2021. *Metallsökeri vid Husby i Glanshammar, april och september 2021. Undersökningsrapport. Boplats från den yngre järnåldern intill dagens bytomt.* Örebro Läns Museum. [archive.org]

Whitehead, Ross. 1996. *Buckles 1250-1800*. Chelmsford.

Ørsnes, Mogens. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder.* Nationalmuseet. Köpenhamn.

Deltagare från Sveriges Metallsökarförening

Andreas Blomqvist
Andris Vitolins
Bobby Aynsley
Conny Lundqvist
Fredrik Viklund
Gatis Pastors
Henrik Sedell
Jari Savela
Jimmie Östling
Johanna Göthe
Kent Jansson
Konstantin Evaggelou
Krista van Vliet
Kristian Österberg
Lars Sima
Magnus Norrby
Marita Ackerman
Mats Gerdin
Mats Karlsson
Mattias Gäreskog
Merja Lappalainen
Mikael Rocksjö
Patrik Nilsson
Roger Åsberg
Seppo Lappalainen
Stefan Ackerman
Stefan Sköld
Stefan Sundin
Timmy Widholm
Timothy Linder
Tommie Linder
Ulf Ahlstrand

Tack

Tack till markägarna för vänligt tillmötesgående och till Tobias Bondesson och Yngve Karlsson för myntbestämningarna.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr	431-2315-2023
Örebro Läns Museums dnr	2020.76
Län	Örebro
Plats	Gränsjö i Glanshammar
Fastigheter	Örebro Skävesund 3:1; Örebro Gränsjö 2:5
Fornlämningsnummer	Inga
Fornlämningstyp	Inga registrerade lämningar inom ytan
Typ av undersökning	Metallsökare
Undersökning m anledning av	Forskning & förmedling
Projektansvarig	Martin Rundkvist
Huvudman	Örebro Läns Museum
Länsstyrelsens handläggare	Andreas Jansson
Undersökningsperiod	11-12 november 2023
Arkivering	Dokumentationsmaterialet var litet och överfördes till digitala medier redan i fält, varför ingenting finns att arkivera utöver denna rapport.

Fyndlista

Fnr	Mtrl	Sak	Spec	Dat	Vikt (g)	Finnare	x	y
1	Ag	Mynt	Dirham 2/3	VIK 814	1.5	Rocksjö	6576215	521103
2	Ag	Mynt	Dirham 1/4	VIK 892-942	0.81	Johanna	6576281	521110
3	Ag	Mynt	Dirham-klipp	VIK 842-847	0.47	Blomman	6576341	521066
4	Ag	Mynt	Dirham-klipp	VIK 820-946	0.25	Krista	6576343	521069
5	Ag	Mynt	Västeurop hoprullat	VIK 1000	1.05	Timothy	6576250	521055
6	Ag+Cu	?	Dekorerad	?VIK	6.27	Gatis	6576216	521170
7	Ag+Si	Ring	Glasinfattning	NYT 1500-1699	3.19	Gatis	6576330	521114
8	Ag+Cu	Mynt	Johan III 2 öre	NYT 1570-92	0.95	Timmy	6576403	520843
9	Cu	Fibula	Korsformig	FVT		Gatis	6576366	521117
10	Cu	Fibula	Korsformig	FVT		?	6576375	521138
11	Cu	Ring	Bältering	FVT		Rocksjö	6576200	521107
12	Cu	Spänne	Litet likarmat	VEN 1		Blomman	6576317	521065
13	Cu	Armbygel	Punsad	VEN 4-5		Jimmie	6576393	520840
14	Cu	Spänne	Ljønes	VIK 1		Lars	6576425	520761
15	Cu	Spänne	Ljønes	VIK 1		Sundh	6576396	520883
16	Cu	Spänne	Ljønes	VIK 1		Sköld	6576173	521117
17	Cu	Spänne	Ljønes	VIK 1		Sköld	6576195	521043
18	Cu	Betselbesl	Utan knoppar	VIK 3		Lars	6576295	521165
19	Cu	Betselbesl	Med knoppar	VIK 3		Gatis	6576461	521012
20	Pb	Sländtrissa		VEN-VIK	10.4	Uffe	6576349	520870
21	Cu	Remsölja	Trapetsoid	MED		Jari	6576194	521084
22	Cu	Doppsko	Plåt	MED		Jari	6576327	521053
23	Pb	Plomb		MED		Rocksjö	6576462	521037
24	Cu	Bjällra	Sicksackdekor	MED		Krista	6576148	521077
25	Cu+Fe	Bjällra		MED		Seppo	6576174	521156
26	Cu+Fe	Knivände	Y-formad	MED-NYT		Gatis	6576200	521026

Fyndfoton

Samtliga av förf.

F1. Dirham-mynt. Abbasid. Kalif al-Mamun, 198-218 H. Troligen typ Eshragh #1138, Samarkand, 198 H /AD 814.

F2. Dirham-mynt. Samanid. Någon av kaliferna Ahmad, AD 892-942.

F3. Dirham-mynt. Abbasid. Kalif al-Wathiq billah, 227-232 H / AD 842-847.

F4. Dirham-mynt. Myntort Madinat al-Salam, d.v.s. Baghdad.

F6. Tre bilder av ett funktionellt oidentifierat föremål i kopparlegering med tjock försilvring och graverad islamisk ornamentik.

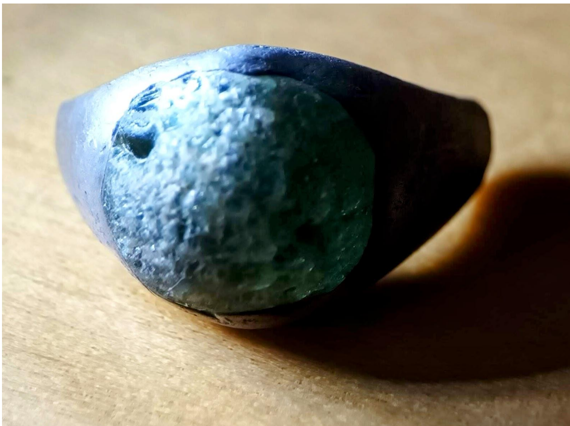
F5. Tyskland kring år 1000?

F7. Tre bilder av en fingerring i silver från 15/1600-talen.

F8. 2-öresmynt, Johan III, 1570-92.

F9-13. Folkvandringstiden och vendeltiden.

F14-20. Vikingatiden.

F21-26. År 1100-1600.

F13. Senvendeltida armbygel, 700-talet. Punsdekor i närbild.

F23. Medeltida klädesplomb i bly.